

Розділ I ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА: УКРАЇНСЬКИЙ І СВІТОВИЙ ДОСВІД

Віктор Котигоренко

ЕТНОПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: ВАРІАНТ СТРАТЕГІЇ ДЛЯ ДЕРЖАВИ

Держава належить до найвпливовіших суб'єктів етнонаціональних відносин зі своїми специфічними інтересами. Однак наявність таких інтересів не скасовує її призначення забезпечувати умови для збалансованої реалізації інтересів всіх учасників цих відносин, серед яких окремі особи і групи осіб, інституції громадянського суспільства та інші. Один з найефективніших засобів відповідної державної політики — розроблення й упровадження правових регуляторів етнонаціональної сфери та їх удосконалення на основі практичного досвіду, з урахуванням суспільних змін. В Україні частина таких регуляторів діють ще з радянських часів, інші — ухвалені в процесі суверенізації країни після здобуття незалежності. Це — Конституція, Акт проголошення незалежності, Декларація про державний суверенітет, Декларація прав національностей, закони Про мови в Українській РСР, Про національні меншини, Про місцеве самоврядування, Про громадянство, Про об'єднання громадян, Про освіту, Про свободу совісті та релігійні організації, Про друковані засоби масової інформації (пресу), Про телебачення і радіомовлення, Основи законодавства України про культуру, Цивільний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс, Кодекс адміністративного судочинства, Кримінально-процесуальний кодекс, Конвенція ЮНЕСКО проти дискримінації в сфері освіти, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Конвенція Міжнародної Організації Праці № 111 щодо дискримінації в галузі праці та занять, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права; Міжнародний пакт ООН про громадянські і політичні права, Конвенція Ради Європи про захист прав і основоположних свобод людини, Рамкова конвенція про захист національних меншин, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, двосторонні договори зі Словаччиною, Польщею, Румунією, Литвою, Росією, Білоруссю та інші.

Однак нормативно-правові акти, якими регулюється сфера етнонаціональних відносин України, не кодифіковані. Зокрема, в сенсі системності та узгодженості змісту вживаних у цих актах термінів і зафіксованих норм. Це спричиняє суперечливість їх тлумачення та практичного використання. Як наслідок, реальною є небезпека правових колізій, здатних трансформуватися в колізії і конфлікти суспільні — між етнічними і регіональними спільнотами, між ними й державою, між центральною і регіональними владами та інші. Найвідомішу з таких колізій спричинили недоліки Закону України про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин¹. Відсутність у цьому Законі адекватного українським реаліям визначення терміна «регіональні мови або мови меншин» зумовила системні вади запроваджених актом конкретних правових норм. Ці вади стали спонудою ухвалення деякими місцевими радами неадекватних рішень щодо функціонування мов у регіонах їхньої юрисдикції.

Ще гостріших правових і політичних колізій можна очікувати через суперечливість тлумачення політиками, правниками та широким загалом термінів, які включені у вітчизняний правовий дискурс Конституцією України, але не мають офіційних дефініцій, серед них — терміни «українська нація» і «корінні народи»². Ця обставина зумовлює непримиренні концептуальні протиріччя багатьох проектів законів, які подаються на розгляд парламенту. З нею пов'язана відсутність правової і політичної визначеності щодо цілей державної етнонаціональної політики та способів їх досягнення.

Для вдосконалення правових засад політики держави в сфері етнонаціональних відносин органи влади і наукова громадськість неодноразово ініціювали розроблення проектів акта, який би: а) окреслював мету, принципи і довгострокові завдання цієї політики та механізми її реалізації з урахуванням реальних внутрішніх і зовнішніх викликів та загроз національній безпеці; б) визначав концептуальні основи подальшого законотворення, управлінських та інших рішень і практично-політичних дій щодо етнонаціональної сфери; в) запроваджував адекватні українським реаліям визначення термінів вітчизняного законодавства, що регулює етнонаціональні відносини, і г) встановлював параметри упровадження в це законодавство норм та термінології міжнародного права. Такі проекти називалися по-різному: «Концепція державної етнонаціональної політики», «Про Основи державної етнонаціональної

політики»³. Їх розробниками та експертами були працівники Держкомнацміграції і Мін'юсту України, науковці, народні депутати: О. Антонюк, Б. Бабін, В. Євтух, О. Картунов, О. Копиленко, В. Котигоренко, І. Кресіна, В. Крисаченко, І. Курас, О. Майборода, О. Мироненко, Л. Нагорна, М. Обушний, І. Оніщенко, М. Панчук, Т. Пилипенко, В. Пироженко, В. Погорілко, Ю. Римаренко, М. Скиба, В. Троцинський, Р. Чубаров, Ю. Шемшученко, Л. Шкляр, М. Шульга та інші.

Проект, що публікується, синтезує і доповнює попередні конструктивні напрацювання. В його основу покладено результати науково-дослідної роботи автора. При написанні та редагуванні тексту було враховано висновки і рекомендації учасників колективного дослідження «Розробка проекту Стратегії державної етнопонаціональної політики України». Робота виконувалася на базі Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України з залученням науковців академічного Інституту демографії та соціальних досліджень, а також Національного інституту стратегічних досліджень. До авторського колективу входили: В. Котигоренко (керівник), В. Кулик, О. Майборода, О. Макарова, О. Малиновська, Л. Нагорна, М. Панчук, О. Позняк та ін.

Понятійний апарат проекту відповідає принципам герменевтичного праворозуміння, яке орієнтує на забезпечення відповідності норм права і суспільних реалій, що потребують правового регулювання.

Оскільки об'єктом етнопонаціональної політики Української держави є не етнопонаціональні відносини взагалі, а *етнопонаціональні відносини* безпосередньо в Україні, відповідним чином визначено й термін. Його зміст включає текст Статті 11 Конституції України в частині, яка виокремлює основних суб'єктів етнопонаціональних відносин в Україні, акцентує їх ідентифікуючі ознаки та формулює завдання державного регулювання цих відносин.

Термін «етнопонаціональні відносини» не властивий європейській мовній традиції, за якою «етнічне» стосується культурної, релігійної, мовної та іншої самотності осіб і груп, а «національне», зазвичай, — громадянства і власне держави. Однак в українському законодавстві варто застосовувати пропонований синтетичний термін, аби чіткіше визначити об'єкт відповідної державної політики та уникнути колізії з термінологією чинних правових актів, які вживають поняття «національного» і в сенсі

етнічного, і в сенсі державно-громадянського. Крім того, термін «етнонаціональні відносини» адекватно відбиває специфіку багатоетнічності загалом громадян України, які сукупно утворюють українську націю, український народ.

Українська нація, український народ. Ці два терміни подано як синонімічні. Ні Конституція України, ні будь-які інші чинні правові акти не етнізують терміна «українська нація». Вони допускають подвійне його тлумачення: української нації в етнічному сенсі як спільноти осіб — «українців за національністю», а також української нації (українського народу) — осіб усіх національностей — у сенсі громадянському, політичному.

Проект пропонує запровадити у вітчизняне законодавство сучасне європейське розуміння української нації, яке не суперечить Основному закону країни і відповідає Рекомендації ПАРЕ 1735 (2006) від 26 січня 2006 року «Поняття «нація»». Ця рекомендація полягає в тому, щоб держави-члени привели свої конституції у відповідність з демократичними європейськими стандартами, які вимагають, щоб кожна держава інтегрувала всіх своїх громадян незалежно від їхнього етнокультурного походження у складі єдиного громадянського багатокультурного утворення і припинила визначати себе виключно етнічною або виключно громадянською державою. Узгоджена з цими рекомендаціями і сформульована в проекті дефініція терміна «українська нація» базується на тексті преамбули Конституції України.

Поняття «*національність*». Згідно зі світовою і вітчизняною політико-правовою практикою особа самостійно визначає свою національність, байдуже, вкладає вона в це самовизначення етнічний чи громадянський зміст. Однак в європейських правових відносинах термін «національність» використовують для означення саме громадянства. Коли громадянин України будь-якого етнічного походження (етнічної належності або «національності» — останнім терміном етнічну належність громадянина визначає Конституція) виїздить за кордон, при в'їзді в іншу державу, принаймні на Заході, у «в'їзній» анкеті в графі «національність» (*nationality*) він пише про свою українськість, чим засвідчує своє українське громадянство, а не етнічну належність.

Пропоноване в проекті тлумачення термінів «національність» та «українці» передбачає їх застосування в сенсі права особи самостійно визначати свою групову належність. Зокрема, належність до групи з певними спільними власне етнічними ознаками.

Так само вільно особа може ідентифікувати себе з групою, яку наука називає субетносом, або з нацією як спільноти громадян різної етнокультурної належності (національності).

Етнізоване розуміння терміна «національність» не позбавляє особу права на самовизначення як представника групи, об'єднаної ознакою українського громадянства — належності до спільноти громадян України різних національностей (групи осіб різного етнічного походження), які утворюють українську націю, український народ. Тобто, використання терміна «українець» на означення національності в етнічному сенсі уможливує його використання також у сенсі громадянському — на означення українського громадянства особи будь-якого етнічного походження.

Складовою дефініції терміна «національність» є термін «*національне самоусвідомлення*» в сенсі самоідентифікації особи з групою, що має певні уявлення про свою групову своєрідність. Йдеться саме про уявлення щодо національної своєрідності. Адже особа може не володіти національною (рідною) мовою своєї групи або не сповідувати традиційну для цієї групи релігію — тобто не бути носієм ознак своєї групи. Але при цьому вона визнає й виявляє свою належність до групи, щодо своєрідності якої в неї та інших осіб сформовано ті чи інші стійкі уявлення.

Національне самоусвідомлення особи як усвідомлення нею своєї належності до певної етнічної групи продукує необхідність запровадження в законодавство пояснюючого терміна «*національна самобутність групи*». Він застосовується в сенсі етнічної самобутності як інтегральне означення сукупності параметрів цієї самобутності у викладі статті 11 Конституції України.

До найбільш дискутованих термінів, вжитих у тексті чинної Конституції України, належить термін «*корінні народи*».

Ідентифікуючі ознаки «корінних народів» досьогодні не мають універсальної формалізації в міжнародних правових актах і в українському законодавстві. Це дає підстави частині представників українського поліетнічного загалу, в тому числі національних меншин, порушувати питання щодо надання їхнім спільнотам статусу «корінних народів» або «автохтонних». Сформульоване в проєкті визначення терміна «*корінні народи України*» уможливує відповідну самоідентифікацію громадян з-поміж чотирьох автохтонних національно самобутніх груп населення України — українців за національністю, кримських татар, караїмів та кримчаків. При цьому ідеологія і концепція проєкту ґрунтуються

на визнанні безальтернативної рівності прав громадян, базуються на пріоритетності прав особи і громадянина при забезпеченні як індивідуальних, так і групових прав і свобод. Тому індивідуальна та групова самоідентифікація осіб, котрі належать до вищеназваних груп населення України, як її корінних народів не створює для них жодних привілеїв або виняткових прав — ні індивідуальних, ні групових, а також виключає перспективу ухвалення законів про особливий статус якоїсь етнічної спільноти чи спільнот.

Стосовно кримських татар та деяких інших національно-самобутніх груп населення, щодо яких радянським режимом було вчинено злочини депортації і порушення прав, то їх рівноправ'я з іншими громадянами України має забезпечуватися на засадах відновлення прав депортованих, які повертаються в місця свого проживання на території України і набувають громадянства України. Саме тому до проекту включено терміни «*депортація*», «*депортовані за національною ознакою особи*». Запропоновано також компромісну правову формулу легалізації Курултая та Меджлису кримськотатарського народу, а також представницьких органів громадян України інших національностей з-поміж осіб, раніше депортованих за національною ознакою (пункт 4.4.3. проекту).

Надано змістовної визначеності узвичаєним, але недостатньо в правовому аспекті поясненим термінам «*національно-культурна автономія в Україні*», «*національно-культурні і мовні потреби українців, які проживають за межами держави*», «*регіональні мови або мови меншин в Україні*».

Формулювання в проекті мети і принципів стратегії державної етнонаціональної політики базуються на положеннях Конституції України, чинних законів та актів міжнародного права, згода на обов'язковість яких надана парламентом, рекомендаціях ПАРЕ.

Базовим для проекту Стратегії є визнання індивідуальних і групових прав громадян України в сфері етнонаціональних відносин. Щодо умов забезпечення цих прав — пріоритет надано правам особи. Саме особа визначає, належати їй до якоїсь групи, чи не належати. Реалізовувати й захищати свої права в етнонаціональній сфері індивідуально чи разом з іншими, в групі — в цьому питанні пріоритетним є право самої особи. Держава ж гарантує громадянину можливість реалізації цього права в межах законодавства.

Виокремлення спеціальних гарантій щодо прав корінних народів і національних меншин України, а також осіб, депортованих

за національною ознакою, є виокремленням саме гарантій рівноправності, а не встановленням якихось особливих прав. Такі гарантії необхідні для забезпечення громадянам України, які представляють український народ, українську націю, всі національно самобутні групи населення України — її корінні народи і національні меншини, права на захист традиційного національно-культурного середовища від уніфікації, денаціоналізації та деформації як висліді об'єктивних асиміляційних, глобалізаційних і міграційних процесів, а також дій певних суспільних суб'єктів. Подібним чином інституціоналізовано гарантії прав і обов'язки держави, зокрема, щодо розвитку та функціонування державної мови та ін. Визначено також механізми реалізації державою мети, принципів та завдань її етнонаціональної політики.

Проект Закону України «Стратегія державної етнонаціональної політики»

1. Загальні положення.

Україна — держава з поліетнічним складом населення. Це створює суспільству і громадянам сприятливі можливості розвитку на основі взаємозбагачення етнічними культурними, інтелектуальними, генетичними та іншими ресурсами. Водночас поліетнічність ускладнює суспільні відносини, оскільки етнічна динаміка й міжетнічна взаємодія відбуваються через протиріччя між суб'єктами цих відносин з приводу реалізації їхніх етноспецифічних і загальних потреб та інтересів. Ці інтереси формуються й виявляються практично в усіх сферах суспільного життя. Вони щільно пов'язані зі специфікою суспільно-політичних, етнодемографічних, етномовних, етносоціальних та міграційних процесів минулого й сучасності, особливостями вітчизняної економіки і політики, культури і суспільної свідомості та психології, історичної пам'яті населення, геополітичних і геоцивілізаційних викликів сучасності та відмінностей у відповідних орієнтаціях населення різних регіонів держави тощо.

Згідно з розрахунками демографів, на Україну очікує подальше скорочення загальної чисельності населення, зростання в його структурі частки українців за національністю та зменшення частки росіян, збільшення кількості кримських татар, представників кавказьких народів, мігрантів з країн Азії, Африки та інших. Етнічна динаміка народонаселення та вияви упередженого ставлення одне до одного серед осіб різних національностей актуалізують

необхідність проведення державної політики, яка мінімізувала б загрози етнічних конфліктів, сприяла громадянській консолідації поліетнічного загалу країни як нації, збереженню й розвитку традиційного для України культурного середовища. Серед першочергових завдань цієї політики — забезпечення належних умов для збалансованої реалізації інтересів особи, суспільства і держави в сфері етнонаціональних відносин, подолання негативних наслідків ціннісно-світоглядної і політичної сегментованості українського суспільства, пов'язаної з культурними, релігійними, мовними, соціально-економічними та іншими регіональними відмінностями, а також зі спекуляціями на цих відмінностях з боку певних сил в Україні та поза її межами.

В означених контекстах конче важливим є визначити стратегію державної етнонаціональної політики, а саме: окреслити мету, принципи і довгострокові завдання цієї політики та механізми її реалізації з урахуванням реальних внутрішніх і зовнішніх викликів та загроз національній безпеці; сформувати концептуальні основи подальшого законотворення, управлінських та інших рішень і практично-політичних дій щодо етнонаціональної сфери; запровадити адекватні українським реаліям визначення термінів вітчизняного законодавства, що регулює етнонаціональні відносини, і встановити параметри упровадження в це законодавство норм та термінології міжнародного права.

Державна етнонаціональна політика як система ідей, рішень і практичних дій держави в сфері етнонаціональних відносин базується на Конституції України, чинних законах та інших правових актах, в тому числі актах Президента України та Уряду України, а також міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Визначення термінів.

Етнонаціональні відносини в Україні — відносини між особами, групами осіб, організаціями, установами та іншими суспільними утвореннями з приводу питань консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, реалізації їхніх специфічних та спільних інтересів.

Українська нація, український народ — громадяни України всіх національностей, які продовжують багатовікову історію українського

державотворення, дбають про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуються про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнуть розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову Українську державу.

Національність — усвідомлена належність особи до певної групи, члени якої виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою і мають відповідну цьому самоусвідомленню спільну історичну самоназву.

Національне самоусвідомлення — усвідомлення особою своєї належності до групи, членів якої об'єднують спільні уявлення про її національну самобутність.

Національна самобутність групи — етнічна, культурна, мовна та релігійна своєрідність групи осіб певної національності.

Корінні народи України — групи громадян України, почуття національного самоусвідомлення та спільності яких відображають генезис цих груп на просторі, що є територією Української держави, де проживають більшість осіб відповідних національностей.

Національні меншини України — групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Українці — особи, які усвідомлюють свою належність до найчисленнішої в Україні національно самобутньої групи, історична самоназва якої відповідає традиційній назві простору, що є територією Української держави, а також особи іншої, ніж українська, національності, які є громадянами України.

Національно-культурна автономія в Україні — форма добровільної всеукраїнської та (або) регіональної національно-культурної самоорганізації громадян України для самостійного вирішення ними питань збереження та розвитку їхньої історичної свідомості і традицій, етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності.

Регіональні мови або мови меншин в Україні — мови, які відрізняються від державної (офіційної) української мови, при цьому не є її діалектами або мовами мігрантів, і юридично визнані такими, що традиційно використовуються в межах певної території Української держави як засіб спілкування її громадян, кількість яких менша, ніж решта населення, але є такою, що виправдовує заохочувальні заходи, передбачені Законом України «Про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин».

Національно-культурні і мовні потреби українців, які проживають за межами держави, — усвідомлені потреби осіб, незалежно від їхньої національності, які походять з України, мають або не мають громадянство України, проживають по її межами і виявляють групову солідарність у прагненні зберігати свою національну самобутність, пов'язану з територією їх походження.

Депортація — здійснене на підставі рішень, ухвалених органами державної влади колишнього СРСР, примусове переселення осіб за національною ознакою з місць постійного проживання, що є територією України,

Депортовані за національною ознакою особи (далі: депортовані особи) — особи з-поміж громадян колишнього СРСР, які в 1941–1944 роках на підставі рішень, ухвалених органами державної влади колишнього СРСР, були примусово переселені за національною ознакою з місць постійного проживання, що є територією України, набули або прагнуть набути громадянство України, а також особи, які народилися в сім'ях депортованих за національною ознакою осіб до моменту повернення цих осіб в місця постійного проживання і які набули або прагнуть набути громадянство України.

3. Стратегічна мета і принципи державної етнонаціональної політики

Стратегічною метою етнонаціональної політики Української держави є консолідація та розвиток української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України на основі забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Українська держава дотримується таких принципів етнонаціональної політики:

- верховенство права;
- право особи вільно і без будь-якого примусу виявляти своє національне самоусвідомлення, визначати та вказувати свою національність, належність до української нації, українського народу, всіх корінних народів і національних меншин України;
- рівність прав і свобод громадян України;
- належність до української нації, українського народу, всіх корінних народів і національних меншин України є виявом і наслідком індивідуальної та групової самоідентифікації громадян

України і не надає будь-кому жодних індивідуальних або групових переваг та привілеїв;

– недопущення привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

– право громадян, які належать до української нації, українського народу, всіх корінних народів і національних меншин України, здійснювати свої права і свободи одноосібно та разом з іншими, в тому числі щодо збереження й розвитку своєї національної самобутності;

– забезпечення прав і свобод української нації, українського народу, всіх корінних народів і національних меншин України як невід’ємної частини прав і свобод людини;

гарантії громадянам всіх національностей на юридичний захист індивідуальних і групових інтересів в сфері етнонаціональних відносин через забезпечення умов їхньої правомочності як індивідуальних суб’єктів права або як членів різних структур, є юридичними особами;

– створення належних умов для збалансованої реалізації інтересів особи, суспільства і держави в сфері етнонаціональних відносин, консолідація громадян всіх національностей навколо цінностей розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави;

– визнання багатонаціонального (поліетнічного) складу населення України і національної багатоманітності української культури як суспільної цінності, сприяння розвитку всіх національних складових української культури;

– забезпечення всебічного розвитку і функціонування державної української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України;

– гарантування захисту, вільного розвитку і використання мов всіх корінних народів України, російської та інших мов національних меншин України, в тому числі на засадах Закону України «Про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин»;

– рішуча протидія розпалюванню расової, національної, релігійної ворожнечі;

– заборона, згідно чинного законодавства, об’єднань і організацій, щодо ідеологічних засад і діяльності яких виявлено і в су-

довому порядку доведено наміри або дії з розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі;

– постійний моніторинг етнонаціональних відносин, зокрема, для виявлення, відвернення, мирного розв'язання конфліктонебезпечних та конфліктних ситуацій;

– подолання регіональних диспропорцій в умовах задоволення громадянами їх соціально-економічних, політичних, культурних, мовних, релігійних прав і свобод, через забезпечення яких реалізується мета державної етнонаціональної політики;

– сприяння задоволенню національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами Української держави і виявляють групову солідарність щодо збереження своєї національної самобутності, пов'язаної з територією їх походження;

– забезпечення територіальної цілісності і суверенітету Української держави;

– чітке розмежування функцій і повноважень органів державної влади і місцевого самоврядування при здійсненні державної етнонаціональної політики;

– відкритість інформації про стратегію державної етнонаціональної політики та діяльність з її реалізації, якщо ця інформація не становить державну таємницю.

4. Пріоритетні завдання стратегії державної етнонаціональної політики.

Для реалізації стратегічної мети державної етнонаціональної політики згідно з принципами цієї політики Українська держава вирішує такі завдання:

4.1. в сфері права, політики та управління:

4.1.1. приведення у відповідність з Конституцією України і цим Законом всіх інших правових актів, якими регулюються етнонаціональні відносини в Україні, для забезпечення їх термінологічної та нормативної узгодженості й системності;

4.1.2. вдосконалення правових, політичних та організаційних умов реалізації громадянами особисто і в групі прав, свобод і обов'язків, пов'язаних з етнонаціональними відносинами, без привілеїв і обмежень, в тому числі, шляхом розроблення, ухвалення та неухильного дотримання законів щодо гарантування прав всіх корінних народів і національних меншин України, порядку застосування в Україні національно-культурної автономії, мов, відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою;

4.1.3. вдосконалення системи правового захисту осіб і груп від посягання на національну честь та гідність, від дискримінації, ворожого ставлення, погроз та насильства через їхню етнічну, культурну, мовну, релігійну своєрідність;

4.1.4. посилення юридичної відповідальності за використання засобів масової інформації для розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, а також за інші дії, які судом визнані такими, що містять ознаки дискримінації, ворожого ставлення, погроз та насильства щодо особи чи групи осіб через їхню етнічну, культурну, мовну, релігійну своєрідність;

4.1.5. гарантування громадянам всіх національностей, відповідно до чинного законодавства, прав на

- об'єднання, виявлення поглядів і свободу думки, совісті та віросповідання, утворення національно-культурних і релігійних установ, організацій, асоціацій;

- одержання і поширення інформації мовою своєї національно самобутньої групи без втручання держави, якщо ця свобода не обмежує свободу і право громадян одержувати і поширювати інформацію державною мовою та не створює загроз національній безпеці України;

- вільний доступ до засобів масової інформації, захист від дискримінації громадян з-серед всіх національно самобутніх груп населення України в доступі до засобів масової інформації, а також право цих громадян створювати і використовувати засоби масової інформації у відповідності з чинним законодавством;

- вільне користування зручною для них мовою при міжособистісному спілкуванні;

- безперешкодне використання державної мови і поряд з нею регіональних мов або мов меншин у спілкуванні з органами державної влади, представницьким та іншими органами Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, а також з посадовими особами цих органів при виконанні ними службових обов'язків, якщо відповідні органи уповноважені функціонувати разом з державною мовою також юридично обов'язковими для них регіональними мовами або мовами меншин;

- юридичний захист індивідуальних і групових інтересів у сфері етнонаціональних відносин з використанням всіх можливостей своєї правомочності як індивідуальних суб'єктів права або як членів різних структур, є юридичними особами;

4.1.6. вдосконалення систем державного управління і місцевого самоврядування для посилення їх ефективності та оптимізації

співпраці, розподілу повноважень і бюджетних відносин між органами влади Української держави, її кримської автономії та територіальними громадами і структурами місцевого самоврядування, для розвитку самоорганізації населення з урахуванням історичних, економічних, екологічних, географічних, демографічних, етнічних і культурних особливостей територій;

4.1.7. створення органами державної влади, представницьким та іншими органами Автономної Республіки Крим, а також органами місцевого самоврядування необхідних фінансових та інших умов для здійснення ними та їхніми посадовими особами своїх повноважень державною мовою, а також юридично обов'язковими для них регіональними мовами або мовами меншин;

4.1.8. правове унормування податкових пільг та інших процедур заохочення і мотивації суб'єктів видавничої, культурної, мас-медійної та іншої діяльності до використання державної української мови в цій діяльності, при виробленні та поширенні своєї продукції;

4.1.9. створення умов для політичної участі представників національно самобутніх груп громадян України, в тому числі для їх участі у владі, в підготовці, ухваленні та реалізації органами державної влади представницьким та іншими органами Автономної Республіки Крим, а також органами місцевого самоврядування рішень, які стосуються інтересів цих національно самобутніх груп громадян;

4.1.10. забезпечення належного представництва територіальних громад та їхніх етнонаціональних інтересів у процесі формування представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування всіх рівнів шляхом вдосконалення виборчого законодавства;

4.1.11. запровадження ефективних політичних і правових механізмів попередження та розв'язання конфліктних ситуацій в етнонаціональних відносинах;

4.1.12. організація діалогу та взаємодії органів державної влади, представницького та інших органів Автономної Республіки Крим, а також органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства, політиків, громадських і релігійних діячів в інтересах міжнаціональної і міжконфесійної злагоди та порозуміння;

4.2. в соціально-економічній та фінансовій сферах:

4.2.1. забезпечення рівноправності громадян України всіх національностей у користуванні, згідно чинного законодавства,

природними об'єктами права власності Українського народу, що знаходяться в межах території України, — землею, її надрами, атмосферним повітрям, водними та іншими природними ресурсами, в тому числі ресурсами континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони;

4.2.2. подолання регіональних диспропорцій зайнятості економічно активного населення та оплати однакової за змістом і обсягами праці;

4.2.3. реалізація спеціальних програм соціально-економічного розвитку та забезпечення зайнятості населення на основі раціонального використання ресурсів і господарських особливостей регіонів, регіонального та пов'язаного з етнічними традиціями і досвідом господарювання розподілу праці, врахування загальнонаціональних і регіональних потреб розвитку економічного, науково-технічного та трудового потенціалу;

4.2.4. розвиток взаємовигідних міжрегіональних господарських зв'язків та всеукраїнських систем комунікації як чинників консолідації української нації;

4.2.5. заохочення мобільності економічно активного населення для ефективнішого використання трудового потенціалу та сприяння суспільній інтеграції громадян різних національностей;

4.2.6. вирівнювання регіонів за умовами користування громадянами економічними і соціальними правами та благами, за якістю життя та соціального захисту населення;

4.2.7. впровадження єдиних на всій території України стандартів надання соціальних послуг;

4.2.8. унормування процедур самофінансування національно-культурної автономії відповідно до законодавства України

4.2.9. податкове заохочення благодійної діяльності, спрямованої на збереження й розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної своєрідності національно самобутніх груп громадян України;

4.2.10. створення умов для формування в місцевих бюджетах фінансових ресурсів для здійснення заходів, спрямованих на заохочення використання в суспільному житті в межах відповідних територій України мов, які для цих територій юридично визнані регіональними мовами або мовами меншин;

4.3. в духовно-гуманітарній та інформаційній сферах:

4.3.1. формування оптимальних умов для збереження і розвитку всіх національних мов, культур, віросповідань, традицій,

а також охорони історичних пам'яток, передовсім тих, яким загрожує зникнення;

4.3.2. забезпечення всебічного розвитку і функціонування державної української мови та посилення її ролі як чинника соціальної інтеграції громадян і груп громадян різної національності, консолідації української нації, українського народу, всіх корінних народів і національних меншин України, як феномена культури та інструмента розвитку національного інформаційного простору і національної системи інформаційної безпеки;

4.3.3. податкове, дотаційне та інше заохочення засобів масової інформації, суб'єктів видавничої діяльності, кіно- і телевізійного виробництва, кінопрокату та інших до ширшого використання державної української мови;

4.3.4. сприяння органам місцевої влади у здійсненні ними заходів, спрямованих на заохочення використання в суспільному житті в межах територій, на які поширюються повноваження відповідних органів, мов, які для цих територій юридично визнані регіональними мовами або мовами меншин;

4.3.5. всім громадянам, які належать до корінних народів і національних меншин України, відповідно до законодавства, гарантуються права на

- національно-культурну автономію;
- використання свого прізвища (по батькові) та ім'я мовою своєї групи, в тому числі офіційно;

- відновлення, вільне та офіційне застосування топонімії, яка є традиційною для місць їх постійного проживання, в тому числі топонімії їхніми національними мовами, якщо в цьому є достатня необхідність;

- вільне і безперешкодне вивчення мови своєї національної групи, виховання, навчання та користування цією мовою приватно і публічно, в усній та письмовій формі, в міжособистісному спілкуванні, а також, по можливості, в спілкуванні з адміністративними органами, включно з судовими та іншими правоохоронними органами, зокрема, якщо це передбачено законом, на правах регіональної мови або мови меншини, але в будь-якому разі — без обмежень у використанні державної української мови, її вивченні та навчанні нею;

- участь у розробленні та реалізації державних програм захисту і розвитку національних культур, у діяльності зі збереження і розвитку культурної та іншої національної самобутності;

– отримання від органів державної влади та місцевого самоврядування фінансової, організаційної та іншої допомоги для задоволення національно-культурних потреб;

4.3.6. розроблення та реалізація державних і регіональних цільових програм сприяння збереженню та науковим дослідженням історичної спадщини і національної самобутності груп громадян, які належать до української нації, українського народу, всіх корінних народів і національних меншин України;

4.3.7. створення електронних баз даних про національні культурні здобутки, традиції, мистецькі, музичні, пісенні, архітектурні та інші історичні пам'ятки; забезпечення, відповідно до чинного законодавства, вільного доступу до цих баз даних, а також сприяння випуску на їх основі довідково-інформаційної продукції в електронному, друкованому чи іншому вигляді;

4.3.8. заохочення міжкультурного діалогу і просвітництва, поширення через систему освіти, засобами масової інформації, а також іншими комунікативними ресурсами знань про історію, культуру, релігію і традиції всіх національно самобутніх груп населення України для їх взаємопізнання і порозуміння, а також формування в суспільстві атмосфери терпимості, поваги до цінностей, толерантності й співпраці осіб та груп, що відрізняються етнічною, культурною, мовною та релігійною своєрідністю;

4.3.9. примноження духовних цінностей української нації, українського народу на основі здобутків мистецтва, літератури та культури всіх національно самобутніх груп громадян України;

4.3.10. створення та функціонування, за потребою і по можливості, в Києві, обласних центрах та інших адміністративно-територіальних одиницях Будинків національних культур України;

4.3.11. оптимізація мережі та порядку функціонування дошкільних виховних, загальноосвітніх та інших учбових закладів для безперервного виховання і навчання державною українською мовою та реалізації гарантій вільного розвитку і використання російської, інших мов національних меншин України;

4.3.12. організація виховання і освіти, розроблення навчальних програм, підручників і посібників для дошкільних, середніх спеціальних і загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, установ підвищення кваліфікації, Збройних Сил України на засадах національної полікультурності;

4.3.13. створення умов для подолання негативних стереотипів та міфів щодо національно самобутніх груп населення України

та осіб, які належать до цих груп, зокрема, поширенням інформації про позитивний досвід їхньої політичної, культурної та іншої взаємодії в давній і новітній історії;

4.3.14. утвердження стандартів етнопонаціональної толерантності у професійній поведінці працівників засобів масової інформації, освіти, управління та ін.;

4.3.15. культивування у населення держави всіх національностей почуттів загальноукраїнського громадянського патріотизму та загальноукраїнської громадянської свідомості;

4.4. щодо відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою:

4.4.1. визнання актів, ухвалених органами державної влади колишнього СРСР щодо відновлення прав депортованих за національною ознакою осіб;

4.4.2. створення умов для добровільного повернення в Україну депортованих осіб та для їх облаштування і соціальної адаптації в Україні як громадян України, в тому числі впровадженням пільг та інших тимчасових заходів посиленої підтримки для вирівнювання умов забезпечення прав і свобод депортованих осіб з умовами забезпечення аналогічних прав і свобод інших громадян, які проживають в місцях, куди депортовані особи повертаються;

4.4.3. гарантії депортованим особам щодо

– відновлення історичної топонімії місць їх постійного проживання на момент депортації;

– забезпечення їм однакових з усіма громадянами України прав і соціальних благ, включно з умовами забезпечення земельними ділянками та житлом, працевлаштування, освіти, збереження й розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності;

– права на утворення, відповідно до законодавства, виборних інституцій, які цими особами можуть уповноважуватися представляти їхні інтереси, пов'язані з вирішенням проблем добровільного повернення в місця постійного проживання, що є територією України, та соціальною адаптацією на цій території, зокрема, у відносинах з органами державної влади і місцевого самоврядування в Україні, а також з неурядовими організаціями інших країн, з міжнародними неурядовими організаціями.

При розробленні та реалізації нормативно-правових актів і державних програм щодо депортованих осіб не допускається обмеження прав інших громадян України;

4.4.4. розроблення та ухвалення державних і регіональних програм, пов'язаних з поверненням, облаштуванням, відновленням прав та соціальною адаптацією депортованих осіб, а також фінансування цих програм коштами Державного бюджету України, бюджету Автономної республіки Крим та бюджетів міських, районних, селищних, сільських рад на основі законів України та з урахуванням можливостей цих бюджетів;

4.4.5. ініціювання та заохочення відповідних законодавству України процедур залучення коштів міжнародних організацій та іноземних держав (передовсім тих, що утворилися на основі республік колишнього СРСР), а також коштів юридичних і фізичних осіб для вирішення проблем депортованих за національною ознакою осіб;

4.5. в сфері зовнішньої політики:

4.5.1. співпраця з іноземними державами та міжнародними організаціями

- в інтересах задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами Української держави;

- для задоволення національно-культурних і мовних потреб громадян України, які проживають в Україні і належать до різних національно-самобутніх груп її населення;

- в галузі розроблення та реалізації пов'язаних з етнонаціональними відносинами програм наукових досліджень, освіти, культури та інших;

- з метою вдосконалення вітчизняного законодавства, яке регулює сферу етнонаціональних відносин, у відповідності з міжнародними стандартами та з урахуванням специфіки запровадження цих стандартів в українських умовах;

- для забезпечення й захисту прав та інтересів громадян всіх національностей, які належать до української нації, українського народу, всіх корінних народів і національних меншин України;

4.5.2. створення сприятливих умов для вільного налагодження й підтримування зв'язків громадян України з особами своєї національності та їх громадськими об'єднаннями за межами України, в тому числі для здійснення взаємодопомоги в задоволенні мовних, освітніх, культурних, духовних потреб, для участі в діяльності міжнародних неурядових організацій та ін.;

4.5.3. ініціативний розвиток зв'язків Української держави з країнами проживання вихідців з України, а також з країнами,

населення яких має етнічну, мовну, культурну, релігійну та іншу спорідненість з національно самобутніми групами громадян України, в спільних економічних, політичних, культурних та інших інтересах.

5. Механізм реалізації стратегії державної етнонаціональної політики

Мета, принципи та завдання стратегії державної етнонаціональної політики вимагають ефективного механізму їх реалізації. Складовими цього механізму є:

- нормативно-правове та концептуальне забезпечення державної етнонаціональної політики Верховною Радою України, Президентом України, Урядом України;

- врахування мети, принципів і завдань державної етнонаціональної політики при розробленні та реалізації стратегії внутрішнього розвитку і зовнішньої політики України;

- дотримання принципів державної етнонаціональної політики в діяльності всіх органів державної влади, місцевого самоврядування, неурядових організацій та інших інституцій громадянського суспільства і окремих громадян;

- розроблення та реалізація цільових всеукраїнських та регіональних програм, які забезпечують об'єднання можливостей, зусиль і ресурсів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій, установ та інших суспільних утворень, а також громадян в досягненні мети і завдань державної етнонаціональної політики з урахуванням регіональних відмінностей в умовах задоволення економічних, соціальних, політичних, мовних, культурних, віросповідних та інших потреб громадян всіх національностей, які належать до української нації, українського народу, всіх корінних народів і національних меншин України;

- оперативно-управлінська та імплементаційна діяльність Уряду України, а також інших органів державної влади відповідно до їхньої компетенції, у тому числі робота спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах національностей;

- забезпечення, згідно чинного законодавства, умов для широкої участі громадян у реалізації та вдосконаленні державної етнонаціональної політики, зокрема, через залучення їх до обговорення та експертизи проектів нормативно-правових актів і програм;

– діяльність представників національно самобутніх груп населення України в складі консультативно-дорадчих органів при Президентові України, парламентові та урядових структурах, органах влади Автономної республіки Крим України, органах місцевого самоврядування та інших;

– інформаційне забезпечення державної етнонаціональної політики: постійний моніторинг та аналіз стану етнонаціональних відносин, інформування суспільства щодо цього стану та про діяльність органів центральної і місцевих влад, структур громадянського суспільства в сфері етнонаціональних відносин;

– наукове забезпечення державної етнонаціональної політики на основі державного замовлення досліджень і використання результатів досліджень історії та процесу консолідації й розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також історії й розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, динаміки етнонаціональних відносин, впливу на цю динаміку політики Української держави, інших держав, діяльності міжнародних організацій, політичних партій та інших суспільних суб'єктів тощо;

– координація Національною академією наук України та науково-дослідними установами Ради національної безпеки і оборони України діяльності з наукового забезпечення державної етнонаціональної політики;

– організація підготовки та підвищення кваліфікації кадрів державних службовців і працівників органів місцевого самоврядування, які залучаються до реалізації завдань державної етнонаціональної політики;

– взаємодія органів державної влади і місцевого самоврядування з об'єднаннями громадян України, утвореними за національною, національно-культурною ознаками, з політичними партіями та іншими суспільними суб'єктами для реалізації мети, принципів і завдань державної етнонаціональної політики;

– відповідальність посадових осіб, згідно чинного законодавства, за своєчасність, повноту і достовірність інформації про їхню діяльність зі здійснення державної етнонаціональної політики, а також за належне реагування на звернення громадян і громадських організацій та на виступи у засобах масової інформації з питань державної етнонаціональної політики, віднесених до службової компетенції цих осіб;

– фінансування коштами державного і місцевих бюджетів, на основі законів України та з урахуванням можливостей цих бюджетів, державних цільових всеукраїнських та регіональних програм, орієнтованих на реалізацію завдань державної етнонаціональної політики;

– фінансування коштами державного і місцевих бюджетів, на основі законів України та з урахуванням можливостей цих бюджетів, програм та проектів, пропонуєваних національно-культурними об'єднаннями та представниками національних груп, на засадах конкурсів, які організують органи виконавчої влади відповідного рівня; в разі заснування при цих виконавчих органах дорадчо-консультативних утворень з представників національних груп — за обов'язкової участі цих утворень;

– фінансування коштами місцевих бюджетів, згідно законів України, заходів, спрямованих на заохочення використання в суспільному житті в межах відповідних територій України мов, які для цих територій юридично визнані регіональними мовами або мовами меншин;

– регулювання актами законодавчої та виконавчої влади порядку самофінансування національно-культурної автономії та заохочення благодійної діяльності, спрямованої на збереження й розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної своєрідності, а також на задоволення інших потреб національно самобутніх груп громадян України;

– координація і контроль Радою національної безпеки і оборони України діяльності органів виконавчої влади по реалізації стратегії державної етнонаціональної політики в частині, що стосується національної безпеки і оборони;

– здійснення контролю за реалізацією стратегії державної етнонаціональної політики від імені Верховної ради України: щодо дотримання та захисту прав і свобод людини — Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини; щодо використання коштів Державного бюджету України — Рахунковою палатою;

– забезпечення, згідно чинного законодавства, умов для громадського контролю за реалізацією стратегії державної етнонаціональної політики.

6. Прикінцеві положення

6 1. Цей Закон набирає чинності через місяць з дня його опублікування.

6.2. Кабінету Міністрів України впродовж трьох місяців з дня набуття чинності цього Закону:

6.2.1. підготувати і подати на розгляд Верховної Ради України проектні пропозиції щодо приведення законодавчих актів України, які стосуються державної етнополітичної політики, у відповідність із цим Законом;

6.2.2. привести свої нормативно-правові акти у відповідність з цим Законом;

6.2.3. забезпечити приведення центральними органами виконавчої влади їхніх нормативно-правових актів у відповідність з цим Законом.

¹ Национальные меньшинства: десять лет после принятия закона: Интервью с В. Евтухом // Наша газета + . — 2002. — № 23 (21 июня); Котигоренко В. Мовний аспект державної етнополітики в Україні // Стратегічні пріоритети: науково-аналітичний щоквартальний збірник Національного інституту стратегічних досліджень. — 2007. — № 2 (3). — С. 143–144.

² Степико М. Українська політична нація: проблеми становлення // Політичний менеджмент. — 2004. — № 1. — С. 19–29; Майборода О. Ідентифікація «корінного народу» як суб'єкта етнополітичної сфери у світлі норм міжнародного права та етнополітичної практики зарубіжних країн // Вісник Держкомнацміграції України. — 2002. — №4. — С. 91–97.

³ Проект Закону України «Про Концепцію державної етнополітичної політики України» // Кримські студії. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Концепцію державної етнополітичної політики України / Беліцер Н., Євтух В., Майборода О. та ін. — 2005. — № 1–2. — С. 6–17; Котигоренко В. До питання про концептуальні засади етнополітичної політики України // Політичний менеджмент. — 2006. — № 4. — С. 20–43; Проект Закону України «Про Концепцію державної етнополітичної політики України» / Держкомнацрелігій України // www.scnm.gov.ua